

DE LA SUBSTÀNCIA ÚNICA A LA SUBSTÀNCIA COM A SUBJECTE EL "DIÀLEG" DE HEGEL AMB SPINOZA

Àngel Ros i Bosch
(I.E.S. Palamós, Girona)

És coneguda la concepció hegeliana de la història de la filosofia. Tota ella es pot veure com a preparació per al seu propi pensament, atès que la història de la filosofia és el "lloc", per dir-ho així, en què l'Absolut, que és el Tot, que és Déu, "pensament que es pensa", justament "es pensa". Així, vista la història de la filosofia com el saber-se de l'Absolut s'entén que cada nou sistema, cada nou pensador, és un avenç i un progrés... cap a Hegel, darrera expressió del saber-se de l'Absolut. Per això, la consideració de la filosofia en el seu decurs històric, dels pensadors anteriors, cobra a Hegel una rellevància especial. Ara bé, tot i que en conseqüència Hegel busca i procura el diàleg amb tots els seus antecessors, és cert que aquest diàleg és especialment intens amb alguns. És justament el cas de Spinoza, que surt, a Hegel, no sols a les *Lliçons d'història de la filosofia*, sinó també a la *Lògica* (i més d'un cop) i inclús ja a la *Fenomenologia*.

I si Spinoza surt sovint a Hegel, hi és també sovint exalçat i sempre altament valorat. L'espinozisme és, per Hegel, "punt de partida de tot veritable filosofar", "el punt de vista correcte i adequat", de fet, "la veritat". I tota autèntica filosofia ha d'haver passat abans per aquest punt de vista, i haver-lo adoptat com a propi.¹ I l'entusiasme per Spinoza sabem que ve ja dels anys de joventut, d'exaltació romàntica, a Tubínga, amb Schelling i Hölderlin, on Spinoza era llegit a través de Jacobi...

Tanmateix, tot i que Spinoza rep sempre de Hegel un tractament "especial", és també ben coneguda la crítica que en fa. Perquè, si bé Spinoza és ja el punt de vista adequat, no ho és encara en tota la seva veritat. I la crítica, profunda i radical, es troba ja al pròleg mateix de la *Fenomenologia*: si el monisme panteïsta de Spinoza és encara insuficient és perquè, en ell, no queda clar, ans al contrari, hi és problemàtic, el caràcter *conscient* de la Substància. Per això, si bé és ja la veritat (el hegelianisme també és un monisme panteïsta), no és encara tota la veritat: "cal que la Substància sigui concebuda alhora també com a *Subjecte*", llegim a la *Fenomenologia*. Aquesta és la gran mancança de l'espinozisme, la seva Substància única és quelcom *mort*. D'aquí, per Hegel, els retrets històrics a Spinoza de materialisme i ateisme. És que l'Absolut, per Hegel, és Esperit, vida, consciència, no mera "substància". Per això l'espinozisme requereix encara ser superat.² Però (que és el que vol dir "superar" a Hegel) *des de dins*. "No es pot criticar l'altre allà on l'altre no és", diu Hegel. Dir merament que l'Absolut és Esperit i no una substància inerta *no és* refutar Spinoza, és només contraposar una altra afirmació a la seva, sense possibilitat d'avançar en res. El "diàleg" només es dona posant-te en el "lloc" de l'altre, pensant amb ell, i, *des d'ell*, posar de manifest les seves insuficiències, la seva unilateralitat. Aquesta és l'única autèntica refutació, i l'única que permet un avenç en el saber (superació): cal fer veure com la Substància només pot ser concebuda com a Subjecte, i com això és impossible en el marc de l'espinozisme.³

¹ *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, tercera part, secció segona, cap. 1, 1, 2.

² *Phänomenologie des Geistes, pròleg. També Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, tercera part, secció segona, cap. 1, 1, 2; i *Wissenschaft der Logik*, II, tercera secció, cap. 1.

³ *Wissenschaft der Logik*, III, introducció.

El "diàleg"

És clar, que un dels infinits atributs de la Substància és, per Spinoza, justament el Pensament. Com es pot dir, doncs, que la Substància espinozista és "inerta i sense vida"? Doncs justament per això, diria Hegel. Perquè el Pensament és només un dels infinits atributs de la Substància. Que vol dir, de la mateixa manera que de la Substància en podem dir "pensant" (en tant que el Pensament n'és un atribut), també en podem dir "extensa" (en tant que l'Extensió n'és també un atribut), o...qualsevol de les altres infinites coses que la resta dels seus infinits atributs expressen. És clar. Però això vol dir que tant és que de la Substància en diguem "pensant", com "extensa", com, de fet, qualsevol altra cosa (si els seus atributs són infinits). Com que tots aquests infinits atributs els té, no estarem pas parlant de res diferent, ans sempre del mateix. Amb la qual cosa ens ho podríem estalviar i dir simplement "la Substància". És a dir, si tant en podem dir, de la Substància, "Pensament", com "Extensió", com qualsevol d'entre una infinitat de coses més, com merament "Substància", sense canvi en allò de què estem parlant, *aleshores és que no estem dient res quan li diem Pensament*, o que a la Substància, en tant que Substància, *li és indiferent el Pensament*, o l'Extensió, o qualsevol dels seus restants infinits atributs... La Substància única d'infinits atributs és, en realitat, una abstracció buida, per Hegel: tots els atributs són idèntics a la Substància i, així, entre si. No hi ha diferència en l'espinozisme. La diversitat hi és simplement explicada per la seva reducció a la unitat, *indiferenciada*, de la Substància, o, el que és el mateix, és explicada *negant les diferències*. De manera semblant a com veu Schelling, Hegel sembla veure en el monisme espinozista una "nit en què totes les vaques són fosques", una filosofia de la identitat buida, de la pura abstracció. I, per això, la seva Substància, abstracció buida, no pot ser altra cosa que *morta*.⁴

Obviament, Spinoza apel·laria a la seva pròpia definició d'atribut: "allò que l'enteniment percep com a *constituti*u de l'essència de la Substància",⁵ per a fer veure com la seva Substància és *constitutivament* Pensament, i, doncs, no li és en absolut "indiferent". Però Hegel, d'aquesta definició, en subratllaria l'altra part: "allò que l'enteniment percep..." Que vol dir, per Hegel, que el Pensament és atribuït a la Substància, *des de fora*, des de l'Enteniment, que, per Spinoza mateix, és només un "mode", quelcom d'altri que la Substància. Així, la Substància és Pensament per a l'Enteniment, que és quelcom d'altri que ella, però, per això mateix, no pot ser pensament *per a si*, no pot ser Subjecte. El Pensament no és "deduït" de la naturalesa de la Substància, hi és simplement "posat", sense cap justificació. A no ser la seva pura i simple constatació "empírica", podríem dir. Car, per què, a Spinoza, només coneixem, dels infinits atributs de la Substància, Pensament i Extensió, justament els que conformen la nostra experiència quotidiana? Spinoza, simplement, veu que hi ha pensament, i ho explica per, ho "atribueix" a, la Substància. I com que la Substància, única, és la realitat mateixa, això és tant com dir que hi ha Pensament *perquè forma part de la Realitat*: una pura tautologia buida incapaç d'explicar res.⁶

I Spinoza argüiria que els infinits atributs de la Substància, així com els infinits modes, *entre ells l'Enteniment, es dedueixen* de la Substància: si la Substància única consta d'infinits atributs que s'expressen d'infinites maneres és perquè ella, la Substància, és absolutament infinita, i d'una essència infinita se'n segueixen necessàriament infinites coses...⁷

⁴ Vegi's, sobretot, *Wissenschaft der Logik*, II; tercera secció, cap. 1, que és el "lloc" dedicat per Hegel a aquest "diàleg" amb Spinoza. També les Vorlesungen a la part ja citada, però en elles Spinoza és més que res exposat.

⁵ *Ethica*, primera part, def. 4.

⁶ Vegi's nota 4.

⁷ *Ethica*, primera part, proposicions 8, 9, 11 i 16.

A la qual cosa Hegel reagiria que l'Absolut és essencialment resultat, el resultat de l'esdevenir de si mateix que és el seu procés de saber-se. I que, atès que és resultat, no es pot començar a filosofar amb un concepte ja fet com el de "Substància única absolutament infinita" de l'espinozisme, que no pot ser res més que una abstracció buida, de què només en treurem el que ja hi hàgim posat (des de fora, és clar) d'entrada, car el que cal és "construir-lo" aquest concepte, seguint-ne la seva dinàmica pròpia, la qual cosa només la pot fer la raó dialèctica... Per això Spinoza acaba simplement reduint-ho tot a la unitat de la seva Substància, negant en ella totes les diferències, o fent-les "irreals" (només "modes" o "atributs", de l'únic que és real). Per això, diria encara Hegel, el que debò és l'espinozisme és "acosmisme", negació del món, subsumit en la identitat buida de la Substància...⁸

Però encara Spinoza podria dir que difícilment pot ser acosmista un pensament que manté encara la distinció entre *Natura naturans* i *Natura naturata*, entre la Substància com a tal i els seus atributs (que són la seva essència) i el món dels modes, infinits i finits, que se segueixen de la infinitud d'aquesta essència...

Distinció que Hegel consideraria només nominal (doncs, buida), i res més que un subterfugi... En definitiva, si l'anéssim continuant, el nostre "diàleg" entre Spinoza i Hegel esdevindria ràpidament un diàleg de sords. I els arguments d'ambdós anirien sempre tornant allà mateix, com ja es pot haver vist. Spinoza tornaria i tornaria a apel·lar a la infinitud de l'essència de la Substància com a última justificació del seu pensament, i Hegel ho tornaria i ho tornaria a considerar una abstracció buida de contingut..., i així indefinidament.

El concepte d'infinít

Per què? És que de Spinoza a Hegel hi ha hagut un canvi radical en el concepte mateix d'Infinít. Quan Hegel parla de l'infinít, el seu concepte ja no és de cap manera el mateix que quan Spinoza parla de la Substància infinita. Si l'apel·lació de Spinoza a la infinitud de l'essència de la Substància sona a Hegel com una abstracció buida és pel propi concepte d'infinít que Hegel ha elaborat ja: l'infinít en el finit de la *Lògica*. L'altre, el que podríem anomenar el concepte tradicional d'infinít, és, a Hegel, el "mal infinit", l'irreal, el que no existeix ni pot existir. Hegel ha "deduït" a la *Lògica* que l'infinít real, l'únic que existeix, el "bon infinit", és només en i a través de la realitat finita, que un ésser infinit, així, en abstracte, és només això, una abstracció.

A Hegel, un ésser infinit fóra un ésser indefinit, sense límits ni cap determinació, i és un ésser pur, que no fos res de concret ni determinat (l'ésser pur amb què comença la *Lògica*) el que és una abstracció buida, car el seu concepte té exactament el mateix contingut que el del concepte del no-res, o sigui, cap. O, com és sabut, el concepte d'ésser (pur) remet per si mateix al concepte de no-res (pur) i viceversa. Que vol dir, la seva veritat, dels dos, és el pas constant de l'un a l'altre (l'esdevenir) i la seva reunió (el *Dasein*) en l'únic ésser (i no-ésser) real i existent: el que és i no és, l'ésser amb la seva pròpia negació, l'ésser determinat i limitat, l'ésser, en suma, finit. Que ho és, de finit, pel seu límit, que és, és clar, el seu no-ésser. I, així, essent l'ésser finit allò que és pel seu límit, que és el seu no-ésser, és el seu no-ésser que esdevé el seu ésser: l'ésser finit és allò que és pel seu no-ésser, o, és finit perquè és ja ell mateix, en la seva pròpia finitud, *infinít*. I és aquest infinit, l'infinít en el finit, l'únic infinit real.⁹

⁸ *Ethica*, primera part, proposicions 8, 9, 11 i 16.

⁹ Per a tot aquest desenrollament, vegi's *Wissenschaft der Logik*, I; secció primera, capítols 1 i 2, i especialment (quant a la infinitud del finit pel seu límit) l'apartat *Sollen und Schranke* d'aquest últim.

A Spinoza, en canvi, el concepte d'infinít conserva encara el seu sentit tradicional, teològic i escolàstic, d'ésser "en plenitud". I per això s'entén que Spinoza pugui apel·lar, com a explicació darrera, a la infinitud de la Substància. És que si la Substància és absolutament infinita és perquè és absolutament perfecta, plenitud d'ésser. I, és clar, per això aquesta seva essència infinita s'expressa forçosament a través d'infinits atributs, perquè la seva potència i el seu ésser és de perfecció infinita. Per això, lluny de mantenir una identitat buida dels atributs entre si i amb la Substància, es pot dir amb tot rigor que la Substància és plenament Pensament, *a més a més*, plenament Extensió, i, *a més a més*, plenament infinites coses més. No pas perquè Pensament i Extensió i Substància siguin el mateix, anul·lant-se'n així les diferències. Al contrari. Perquè la infinita perfecció de l'essència de la Substància no s'esgota ni a ser Pensament ni a ser Extensió, és, plenament i alhora, infinites coses. La Substància no és que pugui ser dita pensant, o extensa, o infinites coses més, perquè totes aquestes coses són en el fons el mateix. No. La Substància és pensant, i extensa, i infinites coses més, senzillament perquè té totes les perfeccions possibles, és totes les infinites i realment diferents coses possibles, perquè, senzillament, ho és tot, car és plenitud.¹⁰

Però això és el que Hegel, des del seu propi concepte d'infinít en el finit, no pot entendre. A Spinoza, d'alguna manera, es juga encara amb el concepte tradicional de *Ipsum esse subsistens*, si bé fet immanent. Això és encara la Substància única, i per això la seva infinitud ho explica tot, perquè és plenitud d'ésser. Plenitud d'ésser que a Hegel és ja només abstracció buida, i, per això, incapaç de donar raó de res. Per això també, a Hegel la immanència és plena i total. A Spinoza, malgrat el seu monisme panteista, encara té sentit la distinció *Natura naturans-Natura naturata*. Que, per això també, des de Hegel només pot ser vista com una distinció nominal, tan buida com el concepte de Substància infinita a què s'aplica.

Per això, però, el diàleg és i seria sempre, inevitablement, "de sords". Ara, per això també, la pretesa refutació-superació de Spinoza per part de Hegel és més aviat un discurs-mondèleg de Hegel des d'allà "on l'altre (Spinoza) no és". Per això, el suposat diàleg no podria passar de ser, com Hegel mateix diria, "un joc d'afirmacions contraposades en què tant valen les unes com les altres". Molt probablement, però, és justament des de la distància als dos, des de la perspectiva que dona el fort contrast entre les dues concepcions oposades de l'infinít, perspectiva que no es pot tenir si s'està ja fixat en una qualsevol de les dues postures, que, paradoxalment, es podrà avançar cap a allò que Hegel, un cop més, en diria "la superació de la seva contradicció".

¹⁰ Cf. Àngel Ros i Bosch, *Ontologies de la finitud* (tesi doctoral), capítols 1 i 5; Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1992.